

- *σέβας, του / σέβασ', η / σέβασμα, του*
- *αφόν'ντας / αφόν'ντ'ς· 'φόν'ντας / 'φόν'ντ'ς "αφότου".*

3. Οικογένειες λέξεων

- *αλλάζου [αρχ. ἀλλάσσω, -αλλάσσω, πβλ. αρχ. διαλ. ἀλλάζω]:
α'νταλλαγή· απαλλαγή· απρόσ. διαλλάζ' "αστράφτει"·
παραλλάζου· παράλλαγμα· συναλλάζου.*
- *(ανά'γκ) [αρχ. ἀνάγκη]: ανα'γκαίου "αποχωρητήριο"·
ανα'γκάζου(μι) [αρχ. ἀναγκάζομαι]: ανά'γκασ', ανά'γκασμα·
ιζανα'γκάζου· συνα'γκάζου.*
- *βγάνου [αρχ. ἐκβάλλω]: ξιβγάνου· παραβγάνου· βγά'λμα·
παραβγά'λμα· απaráβγαλτους.*
- *βούλουμι· βουλητ'κός· βουλιούμι και τ. βουλιού'ντας
[αρχ. βούλομαι]· βουλεύουμι [αρχ. βουλεύω].*
- *γνώθου [αρχ. γιγνώσκω]: γνώμ'· γνουμ'κός· άγνουμους·
γνώσ'· γνουσ'κός.*
- *θιρμαίνου, -ουμι· θέρμ'· θέρμαμα· θιρμαμένους· θιρμαδιά.*
- *κόφτου [αρχ. κόπτω]: α'ντικόφτου· (α)πουκόφτου:
'πουκουπή, 'πουκουπά'ρ'ς / 'πουκουψιά'ρ'ς· κατακόφτου·
ξικόφτου· ξικουπή· πιρικόφτου· πιρίκουπα· πιρικουπή.*
- *λ'νάου, -ώ [αρχ. λύω· πβλ. μεσν. απολνώ < αρχ.
ἀπολύω]: απολ'νάου, απολυτός· αναλ'νάου, ανάλ'τους·
καταλ'νάου· ζυπουλ'νάου.*
- *λόγους [αρχ. λόγος]: λουή / λουής, αλ'λουής· λουιάζου,
-ουμι· λουιαστός· λουιούμι· α'ντιλουιούμι· α'ντιλουιά·
απουλουιούμι· λουίζουμι· αλόιστους· ασλλόιστους·
λουισμένους· λουισμός· διαλουίζουμι· παράλογους·
παραλουιάζου· παραλουίζουμι / παραλουιούμι· παραλόισμα·
παραλουιά· συλλουιούμι· συλλουή.*
- *λαλάου, -ώ· παραλαλάου, -ώ· παραλάλημα· παραλαλιά.*

- μαθαίνου "εθίζομαι" [αρχ. *μανθάνω* ~]: μαθημένους· μάθησ'· μικρομαθαίνου· ζιμαθαίνου· ζιμάθησ'· ζιμάθητους.
- 'μουλογάου [αρχ. *όμολογέω*]: 'μουλουιά· 'μουλόημα.
- νους: νουγάου· νουητός.
- π(ι)νάκ [μεσν. *πινάκι* < αρχ. *πινάκιον*]: π'νάκας, ζυλουπνάκας· πινακίδ'· π(ι)νακουτή· πινακώτα.
- ρίχτου / ρίχνου [μεσν. τ. *ρίχτω* < αρχ. *ρίπτω*, -*ρρίπτω*]: απουρίχνου· απουρίχτου· 'πόρ(ι)γμα· αναρίχνου.
- σέβας, του [αρχ. θ. *σεβ-*]: σέβασ', η· σέβασμα· σιβάζουμι· σιβαστός.
- σέρου [αρχ. *σύρω*]: συρμή· συρμός· συρτάρ'· ανασέρου· ζισυρνιούμι.
- ταράζου [αρχ. *ταράσσω*]: ζιταράζου· ατάραγους· τάραχους.
- τηράου [αρχ. *τηρέω*]: τήρ(η)μα· ατήρ'τους· αντηριούμι· αντήρησ'· παρατηράου.
- φέρου [αρχ. *φέρω*]: αναφέρου / ανάφιρμα· παραφέρου· προσφέρου.
- μιτέχου [αρχ. *μετέχω*]: ζιμέτουχους.
- χειμώνας: χειμάζου· χειμαστής· χειμαδιό· ζιχειμάζου· παραχειμάζου.

Εδώ θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς μεταξύ άλλων ότι, από το σύνολο των ± 300 αρχαϊκών λέξεων του δείγματος των πολυμελών υποσυνόλων, περίπου το 50% αναφέρεται στη διανοητική λειτουργία, το 40% σε άλλες αφηρημένες έννοιες και το 10% σε συγκεκριμένα πράγματα.

- Προγενέστερη ερευνητική εργασία με αντικείμενο τους αρχαϊσμούς στην περιοχή του Γράμμου δεν εντοπίσαμε. Γενικά, φαίνεται ότι εμπεριστατωμένες γλωσσικές μελέτες της ελληνικής γλώσσας στην ευρύτερη περιοχή του Νομού Καστοριάς απουσία-

ζουν ή είναι ελάχιστες. Έτσι ίσως αιτιολογείται, ως ένα βαθμό τουλάχιστο, και η εμφάνιση γλωσσογεωγραφικών περιγραφών που παρουσιάζουν την περιοχή του Γράμμου, λίγο πολύ, χωρίς ελληνόφωνα χωριά¹³ ή, ακόμη, τη μείζονα περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, δηλαδή ολόκληρη την περιοχή Χασίων, Γρεβενών, Κοζάνης και βορειότερα, ως μη ελληνόφωνη (Trudgill 45-64)¹⁴.

Για μια πληρέστερη συλλογή του γλωσσικού υλικού θα ήταν απαραίτητες και άλλες έρευνες στο άμεσο μέλλον, εφόσον με την παρούσα προσπάθεια δεν εξαντλήθηκε η έρευνα στην περιοχή. Όπως προκύπτει από τα προηγούμενα (κεφ. III), το υλικό που παρουσιάζεται στο Λεξιλόγιο δεν αποτελεί παρά ένα δείγμα από το περιορισμένο πεδίο πέντε κυρίως χωριών. Η διαδικασία αναζήτησης και τεκμηρίωσης έδειξε ότι παραμένει σημαντικό μέρος των αρχαϊσμών που δεν αποκαλύφθηκε (ό.π.), ενώ ο αριθμός των ιθαγενών ομιλητών του ιδιώματος και πιθανών συνεργατών φθίνει με ταχείς ρυθμούς. Ενδεικτική του προβλήματος ήταν η απάντηση 85χρονης συνεργάτιδας από το χωριό Πεύκο σε σχετική ερώτηση του γράφοντος: «αυτήν 'ν κουβέ'ντα 'ν έχου ακουστά, 'ν ίλιγαν οι παλιοί, μα δεν αθθ'μούμι τι θα πει. Τώρα ... πάν'ικείν' απ'τα 'ζιραν αυτά».

Για την ολοκλήρωση της εργασίας εκφράζω πρώτα την ευγνωμοσύνη μου στους: Μάρθα Κιρκοπούλου, Δέσπω Ευαγγέλου,

- 13 Χάρτες με απουσία όλων ή μέρους των ελληνόφωνων χωριών του Γράμμου έχουν κυκλοφορήσει σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή, σε μη γλωσσολογικά δημοσιεύματα. Βλ. π.χ. στο Λιθοξόου, Δ. 1998. *Ο ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας. Α' Από το Ίλιντεν στη Ζαγκορίτσανη (1903-1905)*. Μεγάλη Πορεία, Αθήνα, ένθετο χάρτη που παρουσιάζει ένα μόνο ελληνόφωνο χωριό στην περιοχή, το Επταχώρι, από τα 13 των αρχών του 20^{ου} αι.
- 14 α) Αναφορά του Μπασλή 2012: 209.
β) Ορισμένες από τις εργασίες που έχουν εκπονηθεί με αντικείμενο το γλωσσικό ιδίωμα του Γράμμου περιέχονται σε προηγούμενες παραπομπές.

Ευάγγελο Κιρκόπουλο, καθώς και στον Δημήτριο Τσιουμάνη και την Κυράτσω Τσιουμάνη, ιθαγενείς ομιλητές του ιδιώματος του Γράμμου, οι οποίοι συνεργάστηκαν αδιαμαρτύρητα επί μία εξαετία (2014-2019) και πρόσφεραν στην έρευνα ή επαλήθευσαν το σύνολο σχεδόν του διαλεκτικού υλικού.

Ιδιαίτερα θερμές ευχαριστίες χρωστώ στους γλωσσολόγους: Παύλο Αλμπανούδη, πρώην συντάκτη του Λεξικού Κριαρά, που με βοήθησε παρακολουθώντας την εργασία σε όλη της την εξέλιξη· στον Δημήτριο Μπάγκαβο, συντάκτη του Λεξικού Κριαρά· στον Σταμάτη Μπέη, στη Γεωργία Κατσούδα και στην Ιωάννα Μανωλέσσου, συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, οι οποίοι έθεσαν επιπλέον στη διάθεσή μου στοιχεία πηγών και ερευνητικά δεδομένα· στην Ελένη Παπαδάμου, ερευνήτρια της περιοχής του Γράμμου που συνεργάστηκε στην επίλυση επιμέρους θεμάτων· στον Φώτη Καβουκόπουλο, που επιμελήθηκε την έκδοση· στον Ιωάννη Παπαρίζο, κλασικό φιλόλογο, για το διαρκές ενδιαφέρον του κατά την πεντάχρονη συνεργασία μας, τόσο στον εντοπισμό αρχαϊσμών της περιοχής όσο και σε ζητήματα της αρμοδιότητάς του. Τέλος, αποφασιστικής σημασίας αποδείχτηκε η πολύπλευρη βοήθεια που μου πρόσφεραν οι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. Χ. Τζίτζιλής, Γ. Παπαναστασίου, Δ. Κουτσογιάννης και ο αείμνηστος Λ. Τρομάρας στις ερευνητικές μου προσπάθειες κατά τη 10ετία 2008-2018.